

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

موضوع:

نگاهی بر زندگی‌نامه و نظریات اصولی علامه وحید بهبهانی

تهیه شده توسط واحد افق موسسه مصاف

@masaf_ofogh

فهرست

۳	.....	مقدمه
۳	.....	نگاهی گذرا بر زندگی علامه بهبهانی
۳	.....	علت شهرت ایشان به نام «وحید بهبهانی»
۴	.....	حیات علمی ایشان
۴	.....	وفات علامه وحید بهبهانی
۵	.....	ویژگی های اخلاقی علامه
۷	.....	تالیفات آیت الله وحید بهبهانی
۸	.....	نظریات اصولی آیت الله وحید بهبهانی
۸	.....	نظر آیت الله وحید بهبهانی در خصوص حجیت ظواهر قرآن
۹	.....	نظر علامه بهبهانی در مورد حجیت خبر واحد
۱۰	.....	عقیده علامه وحید بهبهانی در خصوص حجیت اجماع
۱۱	.....	برخی ویژگی های کتاب فوائد الحائریه

مقدمه :

بی شک یکی از شخصیت های بسیار تاثیر گذار بر تاریخ علم اصول وحید بهبهانی است. ایشان که ذوقی سرشار در مباحث اصولی دارد در زمان خود تحولی را ایجاد کرد که نه تنها بر مشرب اصولیون بلکه با مراداتی که با اخباریون داشته به مشرب اخباری گری نیز تاثیر گذاشته است.

نگاهی به زندگی نامه این عالم وارسته و تدبری بر فراز و نشیب های حیات آن بزرگوار ، تاملی بر تقوا و ورع این اسوه علمی میتواند مقدمه ای برای شناخت هر چه بهتر ایشان باشد.

در این تحقیق سعی شده است پس از نگاهی گذرا بر شخصیت ایشان به برخی نظریات اصولیشان خواهیم داشت و در آخر هم بحثی مختصر در مورد نظری شاذ از ایشان در یک قاعده مطرح خواهیم کرد.

نگاهی گذرا بر زندگی علامه بهبهانی :

محمدباقر اصفهانی معروف به وحید بهبهانی (۱۱۱۷ هـ.ق) نام پدرش محمد اکمل بهبهانی، از نوادگان شیخ مفید و مادرش نوهی ملا محمد صالح مازندرانی و آمنه بیگم مجلسی^۱، از فقهای عارف مشرب شیعه است. محمدباقر مجلسی (مجلسی دوم) فرزند و شاگرد اوست. در علوم شرعی شاگرد علامه مولا عبدالله شوشتری و شیخ بهایی در علوم معنوی و عرفان شاگرد شیخ بهایی و میرفندرسی بود.

علت شهرت ایشان به نام «وحید بهبهانی»:

علامه بهبهانی از سوی سیدمحمد طباطبایی اصفهانی، «وحید عصر» لقب گرفت و به دلیل اقامتی طولانی در شهر بهبهان، او را «وحید بهبهانی» خوانده‌اند و به لقب‌های دیگری، همچون «استاد اکبر»، «استاد کل»، «علامه ثانی» و «محقق ثالث» مشهور است.

^۱ . دختر مجلسی اول (محمدتقی مجلسی یا مجلسی اول (زاده ۱۰۰۳ ق. در اصفهان، پایتخت صفویه)

حیات علمی ایشان :

محمدباقر بهبهانی مقدمات، ادبیات، حدیث و معقول را نزد پدرش و دیگر استادان اصفهان فراگرفت. پس از درگذشت پدرش به نجف رفت و در محضر سید محمد طباطبایی بروجردی و سیدصدرالدین رضوی قمی همدانی، به کسب علوم نقلی و عقلی پرداخت و مدارج عالی علوم اسلامی را طی کرد. آن گاه نجف را به قصد بهبهان ترک کرد.

وی پس از سی سال در بهبهان و ارشاد و تدریس، در ۱۱۵۹ ق راهی عتبات شد. او ابتدا به نجف رفت، سپس به سوی کربلا رفت تا نهضت اصلاحی خویش را در آن جا ادامه دهد. علامه مامقانی صاحب تنقیح المقال چنین نقل می‌کند: «وحید بهبهانی از بهبهان به نجف هجرت کرد و در درس استادان نجف حاضر شد. چون خود را از درس آنان بی نیاز دید، به کربلا رفت...»^۲.

از جمله شاگردان او میتوان به سید محمد مهدی بحرالعلوم (سرآمد شاگردان)، شیخ جعفر کاشف الغطا، محمدتقی رازی معروف به صاحب حاشیه، مهدی نراقی، احمد نراقی، سید علی طباطبایی، میرزا محمد مهدی شهرستانی، میرزای قمی و علامه محمد ابراهیم کلباسی اشاره کرد.

وفات علامه وحید بهبهانی :

عمر وحید بهبهانی در حدود نود سال بود و در اواخر عمر، ضعف بر وی مستولی شد و درس و بحث را ترک نمود و تنها به تدریس شرح لمعه اکتفا ورزید و دستور داد که سرآمد شاگردانش، علامه بحرالعلوم به نجف اشرف بازگردد و مستقلاً به تشکیل حوزه درس و بحث و رسیدگی به امور شیعیان همت گمارد به گفته نوه عالیقدرش، آقا احمد، ایشان در ۲۹ شوال ۱۲۰۵ هـ ق وفات یافتند او در کربلای معلی، به جوار رحمت حق پیوست و در رواق حضرت امام حسین (ع)، پایین پای شهدا مدفون گردید.

^۲. مجتبی سیاهی، صاحب حدائق: باغبان فقه، ص ۵۵

ویژگی های اخلاقی علامه :

علامه وحید بهبهانی، عاشق مطالعه و تحقیق بود. مرحوم محدث قمی در کتاب فوایدالرضویه در این باره آورده است: «مسئول حرم شریف حضرت سیدالشهدا برای من نقل کرد که در حرم مشغول خدمت بودم و من شاهد بودم که استاد کل وحید بهبهانی و شیخ یوسف بحرانی در حال قدم زدن مشغول مذاکره و مباحثه علمی بودند که پایان وقت بازبودن حرم اعلام شد. خادمان درهای صحن را بستند و آن دو بزرگوار به پشت در صحن رفته، به مباحثه ادامه دادند. بعد از بستن درها، به منزل رفتیم و قبل از طلوع فجر برای بازکردن درهای صحن مراجعه کردم، با کمال تعجب مشاهده نمودم که ایشان هنوز مشغول مذاکره هستند».

از کارهای مهم و اساسی علامه بهبهانی، تربیت دانشمندان و فضایی گران قدری است که بیش از سی تن از آنان به مقام مرجعیت رسیدند؛

در کتاب قصص العلماء درباره مقام بلند علامه بهبهانی آمده است: «نادره دوران و اعجوبه زمان، آقا محمدباقر بهبهانی، مروج در قرن دوازدهم بود که در حقیقت مذهب شیعه را ترویج نموده^۳.. و در ریحانۃ الادب نیز آمده است: «علامه وحید بهبهانی مجدد مذهب حق جعفری در اواخر قرن دوازدهم و اوایل قرن سیزدهم بوده است»^۴.

در بهبهان معروف است که علت مهاجرت آقا وحید از آن شهر، این بود که شخصی به نام «کلانتر» موقع نماز به وی می گوید: «آقا ببینید چقدر مردم در نمازجماعت شما شرکت کرده اند و جمعیت چقدر زیاد شده است». آقا وحید از این گفته به قدری منقلب می شود که دیگر نماز نخوانده، به منزل می رود و بی درنگ و بدون این که به کسی چیزی بگوید، برای همیشه بهبهان را ترک می کند و عازم عتبات عالیات می شود.

^۳ . مرحوم میرزا محمد تنکابنی رحمه الله ، قصص العلماء: چاپ دوم انتشارات علمیه اسلامیة، ۱۳۶۴ ص ۲۰۴

^۴ . محمدعلی مدرس تبریزی، ریحانۃ الادب، چاپ چهارم، تهران، انتشارات خیام، ۱۳۷۴ ص ۵۱

بهبهانی، پس از مبارزه بی‌امان در بهبهان، به کربلا، مرکز اصلی و عمده اخباری‌گری در جهان تشیع هجرت می‌کند. در آن برهه از زمان شیخ یوسف بحرانی، صاحب «الحدائق الناضره»، ریاست و پرچم داری مکتب اخباری را که مکتب مسلط در فقه امامیه بود، برعهده داشت. علامه وحید بهبهانی با هجرت به کربلا برای مبارزه با مکتب رقیب، کانون آن را برگزید. وی در این مبارزه تا بدانجا پیش رفت که سرانجام مکتب اخباری را مغلوب کرده و اصولی‌گری را بار دیگر در جهان تشیع رواج و رونق داد.

علامه وحید بهبهانی با درخواست بحث و مناظره با شیخ یوسف بحرانی، توانست، بخش اعظمی از محافل علمی شیعه را تحت تاثیر مکتب اصولی قرار دهد. علی‌دوانی می‌نویسد: «چون این خبر به شیخ یوسف رسید، از آن جا که وی آن روزها از مسلک اخباری عدول کرده بود، ولی از ترس جهال آن‌ها نمی‌توانست حق را اظهار کند، با طیب خاطر تقاضای وحید را پذیرفت، تا شاید او بتواند بطلان مسلک اخباری را برای آنها ثابت گرداند. وحید سه روز به درس و بحث و گفتگو پرداخت و در نتیجه دو ثلث شاگردان شیخ یوسف را به مذهب اصولی برگردانید. از این موضوع صاب حدائق مسرور شد».

سرانجام، بحرانی، پس از بیست سال ریاست و رهبری مکتب اخباری، در کربلاوفات یافت و تشیع شکوهمندی از او شد و در پیشاپیش جمعیت انبوه تشیع‌کنندگان، بزرگترین مخالف او وحید بهبهانی حرکت کرد و نماز او را به جا آورد.^۵

---

^۵ بر گرفته شده از روزنامه رسالت، شماره ۶۹۰۱ به تاریخ 27/10/88، صفحه ۱۸ اندیشه لینک این مطلب در روزنامه رسالت: <http://www.resalat-۱۵۸۴۸news.com/Fa/?code=>

تالیفات آیت الله وحید بهبهانی :

وی بیش از ۷۳ جلد کتاب در فقه و اصول و رجال و حدیث نوشت. این مرد بزرگوار، قریب شصت کتاب تصنیف فرمود و تعدادی از تالیفاتش به فارسی، و بسیار متین و پرفایده می باشد، که از آن میان کتب زیر را می توان به اختصار برشمرد :

۱ - ابطال القیاس.

۲ - اثبات التحسین و التقیح العقلیین.

۳ - الاجتهاد و الاخبار.

۴ - اصاله البرائه.

۵ - اصاله الصحه فی المعاملات و عدمها.

۶ - الاستصحاب.

۷ - اصول الاسلام و الایمان.

۸ - التحفه الحسینیة.

۹ - التعلیقہ البهبهانیة.

۱۰ - التقیه.

۱۱ - حاشیه ارشاد علامه.

۱۲ - حاشیه تهذیب علامه.

۱۳ - حاشیه ارشاد اردبیلی.

۱۴ - حاشیه مسالک الافهام.

۱۵ - حاشیه معالم.

۱۶ - شرح مفاتیح الکلام.

نظریات اصولی آیت الله وحید بهبهانی

در این قسمت به بررسی برخی نظریات اصولی این بزرگوار میپردازیم. یکی از کتب اصولی و بسیار مهم ایشان الفوائد الحائریه^۶ میباشد که ما جهت بررسی نظریات اصولی به این کتاب مراجعه کرده ایم.

نظر آیت الله وحید بهبهانی در خصوص حجیت ظواهر قرآن :

ایشان در کتاب فوائد الحائریه در ذیل فائده بیست و هشتم که در مورد حجیت ظواهر قرآن است قول به عدم حجیت قرآن را به صراحت به اخباریان نسبت داده و این را در نهایت غرابت و بسیار دور می خواند:

الفائدة الثامنة والعشرون [فی حجیة القرآن] الأخباریون : منعوا عنها مطلقا ، وهو فی غایة الغرابة^۷

فائده بیست و هشتم : اخباریون بصورت مطلق مخالف حجیت ظواهر هستند و این نظر در نهات غرابت است.

سپس ایشان در ادامه به رد نظر اخباری ها در این خصوص میپردازد. ایشان در اثبات حجت بودن ظواهر قرآن میفرماید دلیل حجت بودن قول پیامبر و ائمه علیهم السلام کشف نظر خداوند در خصوص مسائل شرعی است پس اصل ، کلام خداوند است و چگونه برخی اخباری ها ظاهر کتاب را حجت نمیدانند؟

البته نکته قابل تامل این است که علامه بهبهانی تنها چند خط بعد از ادعای حجت ندانستن ظواهر قرآن بصورت مطلق نزد اخباری ها میفرماید : ((من جهة ما يتوهم من بعض الاخبار^۸)) و شاید همین عبارت دلیل این موضوع باشد که خود علامه نیز معتقد نبوده است که تمام اخباری ها این نظر را دارند.

سپس ایشان با حالت اعتراض به نظر حجت ندانستن ظواهر به این موضوع استدلال میکند که چگونه ممکن است ائمه بر اطاعت از اطاعت قول خداوند دستور داده باشند در صورتی که (ظاهر) آن حجت

^۶. ویژگی نسخه های استفاده شده در این مقاله : چاپ : الأولى المحققة سال چاپ : شعبان المعظم ۱۴۱۵ چاپخانه : باقری - قم ناشر : مجمع الفكر الإسلامی

^۷. الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۲۸۳

^۸. همان

نباشد. و چگونه آنها تصریح کرده اند که اصلا ملاک کلام آنان ظواهر قرآن است و اگر کلام آنها مخالف قرآن بود آن را رد کنید در حالی که ظاهر قرآن حجت نباشد.^۹

سپس بعد از ادله های متعددی از جمله حدیث ثقلین و امر اهل بیت در اطاعت از کلام خداوند و سایر روایات از ائمه معصومین ساید ادله در خصوص حجیت ظواهر قرآن را ذکر میکند.

ایشان استدلالشان به حدیث شریف ثقلین به این صورت است که با توجه به قطعی الصدور بودن این کلام از جانب پیامبر و اینکه ایشان در این حدیث از عبارت «وجعلهما حجة علينا إلى يوم القيامة» استفاده کرده است نشان میدهد که پیامبر ظاهر قرآن را هم برای مردم حجت میداند. یعنی اگر قرار بود ظاهر کتاب برای مردم حجت نباشد پس پیامبر هر دو آنها را حجت نمینامید و پر واضح است که منظور از کتاب الله و حجت بودنش برای مردم ظاهر آن است.^{۱۰}

نظر علامه بهبهانی در مورد حجیت خبر واحد :

مرحوم وحید بهبهانی در الفوائد الحائریه به تشریح عقیده متقدمین و متاخرین در مورد حجیت خبر واحد میپردازد بطوری که گویا ایشان سعی میکند حجیت خبر واحد را در کلام تمامی علما ثابت کند و بصورت موشکافانه و هنرمندانه ای از قدرت استدلال خویش بهره میبرد. ایشان میفرماید همه قائلین به حجیت خبر واحد، چه متقدمان و چه متأخران، بر حجیت خبر ضعیفی که با شهرت و مانند آن جبر شده است، اتفاق دارند. بلکه استناد و اعتماد آنان به اخبار ضعیف، چند برابر استنادشان به اخبار صحیح است، و بلکه خبر ضعیفی که جبر شده است، نزد قدما صحیح محسوب می شود، بی آن که تفاوتی با خبر صحیح داشته باشد، ولی همه اتفاق دارند که خبر جبر شده، حجت است، بلکه بی تردید معظم فقه از اخبار غیر صحیح تشکیل شده است و بلکه روش و شیوه در خبر ضعیف جبر شده، این است که به هنگام معارضه این خبر با خبر صحیح غیر جبر شده، خبر ضعیف جبر شده بر این خبر صحیح مقدم است (آن گونه که این حقیقت و علت آن را نیز درمی یابی).^{۱۱}

^۹ . وحاشاهم علیهم السلام أن یأمروا بعدم إطاعة قول الله ، وعدم جعله حجة ، کیف وهم علیهم السلام صرحوا مکررا کثیرا أنه ما لم یکن حدیثهم موافقا للقرآن (فاضربوه عرض الجدار) ، وأنه زخرف ، وأنا لا نقول خلاف القرآن أبدا ، وأنه ما لم تجدوا للحدیث شاهدا من القرآن فلا تعملوا به

^{۱۰} . الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۲۸۴

^{۱۱} . حجة خبر الواحد الضعیف المنجبر اتفق المتقدمون والمتأخرون من القائلین بحجة خبر الواحد علی أن الخبر الضعیف المنجبر بالشهرة وأمثالها حجة ، بل استنادهم إلى الضعاف أضعاف استنادهم إلى الصحاح ، بل الضعیف المنجبر صحیح عند القدماء من دون تفاوت بینة و بین الصحیح ، ولا مشاحة فی الاصطلاح ، إلا أن اصطلاح المتأخرین أزید فائدة ، إذ یظهر منه ثمر قواعد : وهی أن کل خبر العدل حجة إلا أن یمنع مانع ، وخبر غیر العدل بخلافه وعکسه . وخبر الموثقین عند من یقول بأنه

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، مرحوم وحید بهبهانی تصریح کرده‌اند که حجیت خبر موثوق الصدور، مورد اتفاق متقدمین و متأخرین است، بلکه استناد آنان به احادیث ضعیف‌السند که با شهرت توثیق شده‌اند، به مراتب بیش از استناد آنان به احادیث صحیح‌السند است.

عقیده علامه وحید بهبهانی در خصوص حجیت اجماع :

ایشان در مورد اجماع رساله ای مجزا با عنوان «حجیة الاجماع» دارند و مانند سایر اصولیین اجماع را حجت میدانند. ایشان معتقد است که متقدمان همچون متأخران به اجماع عمل می‌کرده، و به حجیت آن ایمان داشته‌اند؛ زیرا کلینی در برخی مسائل، به اجماع استدلال کرده و شاید این مطلب اشاره به آن چیزی باشد که کلینی در بحث ارث مطرح کرده که بعضی از افراد از ارث محرومند، مگر مواردی که با اجماع خارج شده است و علامه جهت اثبات حجیت اجماع به این قول شیخ کلینی استناد کرده است^{۱۲} آن جا که می‌گوید:

وإنما يتقرب بغيره إلا ما خص الله به من طريق الاجماع^{۱۳}

«مگر موردی که خداوند از طریق اجماع به آن اختصاص داده که نوه‌های انسان، قائم مقام فرزند انسانند...»

ایشان در کتاب فوائد الحائریه در مورد حجیت اجماع دلالت اخبار متواتر را در خصوص خالی نبودن زمین از حجت خدا^{۱۴} را، یکی از ادله‌های خود میدانند و از کلام ایشان اینگونه بر می‌آید که ظاهراً ایشان با پایه قرار دادن اعتقاد شیعه به موضوع مهدویت، این هدف را دارد که حجیت اجماع را نیز به عنوان یکی از ضروریات معرفی نماید.^{۱۵}

مثل الصحاح مثل الصحاح وعند من يقول بأنه الضعاف مثل الضعاف ، وكذا الحال في الحسان . لكن كلهم اتفقوا على كون المنجبر حجة ، بل معظم الفقه من الاخبار الغير الصحيحة بلا شبهة ، بل الطريقة فيه : أنه عند معارضة الضعيف المنجبر مع الصحيح الغير المنجبر يرجح ذلك الضعيف على ذلك الصحيح ، كما ستعرف ، وستعرف وجهه أيضا .

^{۱۲} . البته علامه وحید بهبهانی چون اشاره دقیقی به کلام شیخ کلینی ندارد جمع آورنده این مقاله پس از تحقیقات فراوان تنها مورد محتمل مد نظر علامه را مورد مذکور در باب ارث یافت !

^{۱۳} . الكافي - الشيخ الكليني - ج ۷ ص ۷۰

^{۱۴} . وأيضاً يدل على حجیة الاجماع الأخبار المتواترة في أن الزمان لا يخلو عن حجة ، کی این زاد المؤمنون شيئاً ردهم ، وإن نقصوا أئمة لهم ، ولولا ذلك لاختلط على الناس أمورهم

^{۱۵} . ومضمون هذه الأخبار ضروري مذهب الشيعة ، وجعلوه من الاعتقادات وأصول الدين في كتبهم الكلامية الفوائد الحائرية - الوحيد البهبهاني - ص ۳۰۲

برخی ویژگی های کتاب فوائد الحائریه :

یکی از ویژگی های این کتاب رد مستدل و محکم بر نظریات اخباری ها است و با توجه به مطرح بودن نظریات ملا امین الدین استرآبادی^{۱۶} و صاحب حدائق در آن زمان، این خصوصیت کتاب اهمیت زیادی دارد. خصوصیت دیگر این کتاب این است که ، مؤلف پس از تدوین مباحث کتاب به تصحیح و تکمیل آن پرداخته است. این موضوع زمانی مشخص میشود که مثلاً در فایده دهم (حجیت خبر واحد) به فائده بیست و دوم ارجاع می دهد.^{۱۷}

مؤلف گاهی به تاریخچه مباحث اصولی می پردازد و مثلاً در رابطه با جمله «إِنَّ الْجَمْعَ مَهْمَا أَمَكْنَ أَوْلَىٰ مِنَ الطَّرْحِ» در بحث تعارض اخبار می گوید که دلیلی بر این قاعده وجود ندارد و از زمان شیخ طوسی مرسوم شده است و چون در آن زمان عده ای از شیعیان به دلیل تناقض در کلمات معصومین علیهم السلام مرتد می شدند شیخ طوسی برای رفع این محذور این نظریه را مطرح کرده اند.^{۱۸}

در بعضی از قسمت های کتاب در ابتدا چنین به نظر می رسد که مؤلف با آشنایی مجتهدین با علم کلام مخالف است مثل این جمله که در شرط هفتم از شرایط اجتهاد در تنبیه ۳۶ آورده اند: السابع أن لا يكون مدة عمره متوغلا في الكلام أو الرياضی أو النحو...^{۱۹} ولی با توجه به تألیفات ایشان در مباحث کلامی نظیر اثبات حسن و قبح عقلی، رساله در جبر و اختیار و حل شبهه اشاعره معلوم می شود که ایشان مخالف با اشتغال وسیع به علم کلام می باشد.

در مجموع با همه نکات مثبت کتاب، ناهماهنگی ها و نقایصی نیز در کتاب دیده می شود که به بعضی از آنها اشاره می شود. یکی از این نمونه ها فائده ۱۴ است که اگر چه عنوان بحث این است که نهی از شیء آیا اقتضای فساد دارد، اما بعد وارد بحث اجتماع امر و نهی می شود و در انتها نتیجه گیری می کند: «و حیث عرفت أن الأمر والنهی لا یجتمعان فالنهی عن العبادة یقتضی الفساد^{۲۰}».

^{۱۶} . وی در استرآباد متولد شد. به مکه مهاجرت کرد و در آنجا مقیم شد. ابتدا در سلک اصولیان بود و از صاحب «مدارک» و صاحب «معالم» و میرزا محمد استرآبادی، صاحب «رجال»، اجازه ی روایت داشت. وی پس از آن، از طریقه ی اصولی به اخباری روی آورد و کتابی هم به نام «فوائد المدینه»، در رد اصولی ها نوشت. سرانجام در مکه به سال ۱۰۳۶ قمری درگذشت.

^{۱۷} . سنشیر إليها مجملا فی (الفائدة الثانية والعشیرین) ، ومن أراد التفصیل فلیرجع إليها. الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۱۴۳

^{۱۸} . الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۲۳۳

^{۱۹} . الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۳۴۰

^{۲۰} . الفوائد الحائریة - الوحید البهبهانی - ص ۱۶۹

نمونه دیگر این که در عنوان فائده ۲۵، تمسک مجتهد به اصل براءت ذکر شده است اما بجز چند سطر در ابتدا، سایر مباحث ربطی به اصل براءت ندارد. از دیگر نقایص این که گاهی در فوائد الحائریه جدید فایده‌هایی را ذکر می‌کند مثل فایده یک و سه و چهار و پنج و سیزده که بسیار مختصر و در نصف صفحه یا یک صفحه می‌باشد. از دیگر نقایص کتاب این که گاهی بعضی از مباحث اخلاقی را مثلاً در فایده اول و مباحث فقهی را در فایده ۱۶ به عنوان مباحث اصولی مطرح کرده است.

والسلام علیکم ورحمه الله وبرکاته

تهیه شده توسط واحد افق موسسه مصاف

